

**שונית רייטר, יונה לייזר וגלעדה אבישר (עורכים). (2007).
שילובים: לומדים עם מוגבלויות במערכות חינוך.
חיפה: "אחווה" איגוד נכי חיפה והצפון.
מלכה מרגלית**

שילובם של תלמידים עם צרכים מיוחדים במערכת החינוך הכללית מתרחש בקצב מואץ, ומקובל להבחין בין דעותיהם של מומחים משתי קבוצות: הקבוצה הראשונה קוראת להשארת כל הילדים בסביבתם הטבעית - בבית הספר השכונתי, מתוך אמונה כי יש חשיבות התפתחותית מרכזית להשתתפות הלימודית והחברתית במערכת החינוכית הכללית לצד תלמידים שהתפתחותם טיפוסית, ומתוך ציפייה כי המורה הטוב יענה לכלל צורכיהם של הילדים. לעומת זאת אנשי המקצוע בקבוצה השנייה טוענים, כי הציפיות לשילוב כוללני וגורף משקפות לא רק אמונה לא ריאלי ומהעלמות מהשונות אלא חשש מחוסר יכולת לתת מענה מקצועי ממוקד לצרכים המיוחדים של הילדים, הגורר סיכון לפגיעה חמורה בסיכויי הילדים להתפתח. המדיניות החינוכית המועדפת כיום בארצות רבות, כולל ישראל, מדגישה את השילוב כפתרון המועדף וכביטוי לשמירה על חוקי יסוד המתייחסים לשמירה על כבוד האדם. סקרים מצביעים על תלמידים עם ליקויים, המצליחים לאחרונה לסיים תואר "בוגר" באוניברסיטאות, והישג זה מיוחס לשילובם במערכות החינוך הכלליות (Pumfrey, 2008). סקירת מחקרים שהתמקדה בחששות שמא ייפגעו ההישגים הלימודיים של תלמידים עם התפתחות טיפוסית, בגלל תשומת הלב המיוחדת הנדרשת לתלמידים עם הצרכים המיוחדים, הראתה שלא נמצא אפקט שלילי לתהליך, והישגי הילדים לא נפגעו (Kalambouka, Farrell, Dyson, & Kaplan, 2007).

לאחרונה מוחרפות הדילמות הקשורות לתהליכי שילוב בעקבות התפתחויות בלתי צפויות. ככל שהתפשטה תנועת השילוב, נסגרו בתי ספר מיוחדים, ומספר התלמידים באלה הקיימים הלך והתמעט. במפתיע בישראל, כבארצות מפותחות רבות, נפתחים בתי ספר מיוחדים פרטיים בקצב מואץ. הורים שלחמו בעבר על זכות ילדיהם ללמוד בבית הספר הכללי מחפשים מוסד מתאים, ובאין חלופה זמינה מוכנים אף לשלם שכר לימוד גבוה עבור לימודי ילדיהם בבתי ספר מיוחדים פרטיים. תופעה זו אינה ייחודית לישראל. רשימת ההמתנה בבתי הספר המיוחדים (הפרטיים והציבוריים) בניו יורק ארוכה. באנגליה ב-*Financial Times* שהתפרסם ב-9 בינואר 2007 כתב Ben Hall מאמר בשם: "Kelly says son will go to private school education", המציג דילמות קשות בנושא השילוב. המאמר מציג רשימה של אנשי ציבור מרכזיים באנגליה שיש להם ילדים עם צרכים חינוכיים מיוחדים, ולחלקם מעמד מוכר בתחום החינוך,

אשר העדיפו לשלוח את ילדיהם לבתי ספר מיוחדים פרטיים ולא לשלבם במערכות חינוך רגילות. מאמר שהתפרסם לאחרונה בכתב העת המדעי היוקרתי *Oxford Review of Education* (Pirrie & Head, 2007) המהווה השלמה למאמר העיתונאי, מעלה תהיות בעקבות דיון אקדמי בשאלה אם השילוב באנגליה הוא תנועה אידאולוגית פוליטית, שאינה מקפידה על אמות מידה מדעיות בבדיקת מאפייניה ויתרונותיה. העדים שהופיעו לפני ועדת מרגלית, שבחנה בשנת 2000 את ישומו של חוק החינוך המיוחד (מרגלית ועמיתיה, 2000), הדגישו בהתרגשות רבה קונפליקטים הקשורים לדרכי היישום של עקרון השילוב בישראל. דוח מבקר המדינה משנת 2001 (ב'52) הצביע על קשיים בתהליך השילוב, והמליץ להכשיר אנשי חינוך ולהעניק משאבים מתאימים על מנת לקדם שילוב מוצלח. חוק השילוב מקדם אף הוא את התהליך, וב-2007 מונתה ועדה חדשה לבחינת מדיניות הטיפול בתלמידים בעלי צרכים מיוחדים (ראו: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Owl/>; <http://Hebrew/SaratHhinuch/VaadatDorner>). ניתן להתרשם כי בעקבות המחלוקות, הדיונים והתהיות בנושא השילוב עלול המורה בישראל לחוש בלבול ומבוכה, ואפשר לצפות כי יפיק תועלת מרובה מעיון ומדיונים בהגות עדכנית בתחום השילוב החינוכי.

לנוכח הדילמות המתעוררות במלוא עוצמתן בתקופתנו, כגון: האם השילוב הוא ללא גבולות? האם יש להתייחס למושג כמושג דיכוטומי ערכי (שילוב כפתרון אופטימלי לעומת אי שילוב כאופציה נשללת)? היש מודלים להבנה של השילוב כמושג דינמי רב-ממדי הניתן לאישוש מדעי? האם השילוב הוא מטרה או אמצעי, ואם הוא אמצעי - מהי המטרה? האם יש סוגים שונים של שילוב, ומהו מחיר השילוב? לנוכח תהיות אלה יש חשיבות מיוחדת להופעת הספר *שילובים: לומדים עם מוגבלויות במערכות חינוך בעריכתם של פרופ' רייטר, פרופ' לייזר וד"ר אבישר*. מטרתם הייתה להציג ראייה עדכנית ומקיפה של הסוגיות, לקדם עיון ומחקר ולתרום להתפתחות המקצועית של אנשי החינוך. הספר מציג טווח רחב של נושאים, גישות ודילמות, המתקבצים לארבעה תחומים מרכזיים: חלק א' מציג רקע היסטורי, מושגי וחוקי; חלק ב' עוסק בסביבה החינוכית; חלק ג' עוסק בהיבטים מערכתיים; וחלק ד' מציג פרספקטיבות אישיות. בסקירה זו אדון תחילה בחלק מהמאמרים הבולטים בחשיבותם לאיש המקצוע בתחומי החינוך, בהציגם תפיסות עדכניות או חדשות, ובסיכום אצביע על מגמות החסרות בספר.

הסקירה ההיסטורית של **ד"ר רונן**, הפותחת את הספר, היא בעלת חשיבות רבה ביותר לקורא, מאחר שהיא מעניקה את התשתית המושגית להבנה של מגוון הנושאים העולים בספר. בהצגה מאורגנת ולא שיפוטית, תוך הבהרת השוני בין מושגים, הוא מאפשר לקורא לגבש שאלות מהותיות. מאמרה של **ד"ר איגל** סוגר את החלק הראשון בהצביעו על גלגוליו של חוק החינוך המיוחד, כולל התיקון משנת 2002. יפה מציינת המחברת כי החקיקה אמנם

קידמה את השיח על זכויות תלמידים עם צרכים מיוחדים ותרמה לפיתוח שירותים, ועם זאת, אין היא מתעלמת מריבוי הדילמות הלא נפתרות שהביאו להקמתה של ועדה ציבורית חדשה. ד"ר איגל ממקדת את הדיון במעבר מהמושג "ילד חריג", שיש לדאוג לו ל"סידור", ל"ילד עם צרכים מיוחדים", שיש לתת מענה לצרכיו. החלק הראשון בספר מלמד, באמצעות הסקירות ההיסטוריות, על חיפוש שאינו מסתיים אחר פתרונות חינוכיים לבעיות ריאליות, ומרמז על ההתמדה בקיומם של קונפליקטים בלתי פתורים. שני מאמרים עיוניים נוספים בחלק זה סוקרים את נושא הזכויות של ילדים עם מוגבלויות על פי אמנות בין-לאומיות, ומציגים תוכנות בשילוב בהתייחס להמשגה של איכות חיים ועיצוב אוניברסלי.

החלקים השני והשלישי של הספר עוסקים במגוון סוגיות הקשורות לחינוך, להוראה ולסביבה החינוכית. בסקירה אתמקד בדיון בפרקים אשר עוסקים בקבוצות ייחודיות של ליקויים, והמציגים את המורכבות ואת הדילמות שמעוררים מודלים חינוכיים. יש חשיבות מרובה לפרק שכתבו ד"ר שנקר, ד"ר ויטראוב ופרופ' פרוש, העוסק בילדים עם שיתוק מוחין, והמציג מושגים חדשניים מתחום חקר הבריאות. הדיון במושג "השתתפות" – מעורבות הפרט במגוון רחב של מצבי חיים ובעיסוקי היום-יום, מעניק ממד ייחודי ומעורר חשיבה הן להבנת הליקויים כחסמים והן לנושא השילוב לא כמטרה אלא כאמצעי. תוך הצגתה של תפיסה דינמית כוללנית של הפרט מדגים הפרק את חשיבותו של המודל הביו-פסיכו-סוציאלי כגישה לעיסוק במכלול התנהגויות מכוונות מטרה, שיש בהן ביטוי ליחסי הגומלין של הפרט בסביבתו. לפרק תרומה שיש בה משום השלמה ועדכון של התפיסות החינוכיות הקלאסיות המוצגות בפרקים שונים בספר.

הפרק העוסק בתלמידים עם ליקויי שמיעה, שכתב פרופ' וייזל, מהווה השלמה להמשגה של מורכבות התהליכים ודחיית התפיסה הדיכוטומית של שילוב תלמידים עם ליקוי שמיעתי (שילוב לעומת מסגרות מיוחדות). הוא מציג מציאות מורכבת, רב-ממדית ודינמית, שיש בה מתח פנימי וקונפליקטים בתפיסות הזהות והשייכות, הבאים לידי ביטוי בהעדפות של סביבות חינוכיות משולבות או נבדלות. הפרק מראה בכירור כי לתפיסה מהי סביבה לא מגבילה יש השפעות על התפקוד בתחומים רבים, וסקירת המחקרים העדכניים מסכמת את הגורמים התורמים להצלחת השילוב.

גישה דינמית רב-ממדית נוספת מוצגת בפרק של פרופ' לייזר העוסק בקשיי התנהגות. פרק זה רלוונטי לספר כמענה לדעה כי ההחרפה בבעיות הסתגלות ובהפרעות התנהגות במערכת החינוך היא אחת התוצאות של מדיניות השילוב. הפרק מציג גישות מבוססות תאורטית בהמשגה ובהבנה של הפרעות התנהגות לצד תוכנות יישומיות והשלכות טיפוליות. ייחודה של הסקירה המקיפה הוא בהדגשת הרצף, ההדרגתיות והדינמיות שבהפרעות ההתנהגות ובהבלטת הצורך להתאים בין עוצמת ההפרעה ושכיחותה לבין האסטרטגיות הטיפוליות בסביבות חינוכיות שונות.

הספר סוקר מחקרים בנושאים רבים וחשובים כעמדות מורים, תכניות לימודים והערכות של צרכים והישגים. הוא מציג מודלים לעבודה בצוותים רב-מקצועיים וגישות בשילוב טכנולוגיה לפיצוי על קשיים ולקידום למידה של מיומנויות. הדיון בחקר עמדות של מורים כולל תחומים שונים, אך עיקר חשיבותו היא בהצגת המרכזיות של תפקיד המורה בתהליך השילוב ובהערה עד כמה חשוב לעשותו שותף אמתי בתהליכים של קבלת החלטות ולא רק מבצע מדיניות שילוב שהכתיבו אחרים. חלק זה מסתיים בהצגת אסטרטגיות המקדמות שילוב יעיל של ילדים עם אוטיזם.

החלק הרביעי של הספר מדגים וממחיש בעוצמה את המשמעות של התהליכים באמצעות הצגת פרספקטיבות אישיות של תלמידים עם צרכים מיוחדים. אמנם יש חשיבות רבה לשמיעת קולם של התלמידים, אך חבל שהצגה זו היא חד-צדדית, ושלא נשמעים קולותיהם של המורים ושל ההורים כשותפים חשובים בתהליך.

לסיכום, הספר כולל מגוון של נושאים ושל מודלים בנושא השילוב, והוא מציג סקירות של מחקרים והשלכות יישומיות. הוא עשוי להוות מקור חשוב לעיון ולדיון לאנשי חינוך. על כן חבל שנעדר מיקוד הולם ומספק בשני תחומים שבלעדיהם הדיון הערכני בנושאי שילוב הוא רק חלקי: (1) הפרספקטיבה המשפחתית; (2) נושאי העצמה, תקווה ועמידות. המשפחה אמנם הוזכרה בחלק מהפרקים, אך חסרה התייחסות ממוקדת למקום המרכזי של המשפחה בכל דיון בשילוב. לא במקרה מילאו הורים תפקיד מרכזי בכל שינוי המשגתי ומשפטי באתגרי השילוב. המשפחה היא הסביבה הראשונית והמרכזית בחיי הילד, ובעלת חשיבות רבה בכל הכרעה ודיון על מפגש בין מערכות. נושא השילוב מהווה מוקד ללכטים של הורים, מעורר קושי בקבלת החלטות וצורך במתן תמיכה או באפשרות לגיטימית לכיטוי התנגדות. להורים יש זכות להסכים או להתנגד לתהליכים שלא תמיד נהירה להם המשמעות שלהם לטווח הקצר והארוך. בשל מרכזיותם בתהליכי השילוב, ובהכרה כי הם שיישאו בפרי ההחלטות לצד ילדיהם, מפתיע שההיבט המשפחתי לא זכה למיקוד הולם בספר.

בהתייחסות לתלמידים יש בספר דיון במושגי הנורמליזציה ואיכות החיים. בתפיסות החדשניות של נכויות ושילוב, ברוח ההמשגה החדשה של ארגון הבריאות העולמי וזרמים עדכניים בפסיכולוגיה חינוכית, מודגשים היבטים כמו: חתירה להעצמה, קידום העמידות והפחת תקווה לעתיד. רק דיון מעמיק בקשרים שבין שונות אישית של כל המשתתפים בתהליך לבין השונות הסביבתית על מרכיביה (Shah, 2007), לצד תהליכי העצמה, כשירות וזהות, עשויים לקדם תקווה למימוש אישי.

רשימת מקורות

מרגלית, מ' ועמיתיה (2000). דו"ח הוועדה לבחינת יישום חוק החינוך המיוחד. ירושלים: משרד החינוך.

Kalambouka, A., Farrell, P., Dyson, A., & Kaplan, I. (2007). The impact of placing pupils with special educational needs in mainstream schools on the achievement of their peers. *Educational Research*, 49(4), 365-382.

Pirrie, A., & Head, G. (2007). Martians in the playground: Researching special educational needs. *Oxford Review of Education*, 33(1), 19-31.

Pumfrey, P. D. (2008). Moving towards inclusion? The first-degree results of students with and without disabilities in higher education in the UK: 1998-2005. *European Journal of Special Needs Education*, 23(1), 31-46.

Shah, S. (2007). Special or mainstream? The views of disabled students. *Research Papers in Education*, 22(4), 425-442.